

הערות על ההלכה והמתודה האקדמית

הרב יהודה הריצל הנקין

אביעזר רביצקי
חירות על הלוחות:
קולות אחרים של המחשבה הדתית
ספריית אפקים, הוצאת עם עובד, 1999, 368 עמודים

ספרו החדש של פרופ' אביעזר רביצקי הוא אוסף מאמרים הדנים בשניות שיש בה אקטואליות רבה כמו דת ומדינה, מסורתיות ומודרנה, דתיים וחילוניים. מחבר הספר מצטיין, כדרכו, בתפיסה רחבה ובכושר ניתוח. מצאתי בספר עניין רב, אך אותי מעניינים במיוחד דיוניו של רביצקי בכמה סוגיות הלכתיות, המצביעים, אולי, על מגבלות מסוימות בגישה האקדמית לענייני הלכה.

בפרק ראשון, "ארץ ישראל: כמיהה וחרדה בספרות ישראל", רביצקי דן ביחס האמביוולנטי של היהודי בגלות לארץ ישראל של היהודי בגלות: מצד אחד, כמיהה וגעגועים לחזור אל אדמתו, להתרומם ולהתקדש בה, ומצד אחר, חרדה מן האתגר הדתי הכרוך בחזרה לציון ומהעונש הנובע ממעידה רוחנית בה. הוא פותח במובאה מהמהר"ם מרוטנבורג מהמאה ה-13, המזהיר "...שאם יחטא שם בארץ ישראל יענש יותר מכל עבירות שיחטא בחוצה לארץ...ואותם שהולכים לשם ורוצים לנהוג בה קלות ראש בפחזותם ולהתקוטט שמה, קורא אני עליהם (ירמיה, ב', ז') 'ותבואו ותטמאו את ארצו'". היה אפשר להביא גם מדברי ר' אשתורי הפרחי מן המאה ה-14 - בספרו **כפתור ופרח** (עמ' תק"ע), "מי שבא ונכנס לישב בארץ הקדושה, שיכנס בקדושת דמים וקדושת הגוף, שיהא טהור ידים נקי כפים ובעל נפש... מי שהוא עולה תמימה כד[א]י לו ארץ ישראל", ומשמע, שמי שאינו "עולה תמימה" - לא כדאי לו.

אך למה לדרון רק בראשונים ובאחרונים, ולא לפתוח במדרש הקדום בהרבה, "בן אדם, בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה" וגו' (יחזקאל, ל"ו, י"ז), אמר הקב"ה, הלוואי היו בני עמי בארץ אף על פי שמתמאין אותה" (ילקוט שמעוני, איכה, תתל"ח, ומקורו באיכה רבה, ג', ז') - מדרש אשר לכאורה מנוגד לגמרי לדברי מהר"ם. המדרש מובא גם אצל ר' אשתורי בכפתור ופרח (עמ' ר"ז), ואין להניח שמהר"ם לא הכיר אותו. שיערתי בספרי שו"ת בני בנינים, (חלק ב', סימן מ"ב) המדרש מדבר בעם ישראל, שמוטב שיהיו בארצם אפילו יחטאו, ואילו מהר"ם ור' אשתורי מדברים ביחידים. הבחנה זו מאירה את הנושא באור חדש. זוהי דוגמה לגישה הלכתית-דיאלקטית השואפת לגשר על סתירות ולהסביר לא רק מה אמר פלוני, אלא כיצד היה יכול לומר מה שאמר. שונה גישה זו מהגישה האקדמית המסתפקת, לפחות בספר זה, בהבאת הדעות השונות והשוואתן, כאילו כל אחת היא נתון העומד לעצמו.

סוג אחר של הצגת דעות שונות, בלי לחתור בהכרח לביורור מידת האמת שבהן, מסתמן בפרק החמישי, "האם פיתחה המחשבה ההלכתית מושג של 'מלחמה אסורה'?" בפרק זה מצמצם רביצקי עד מאוד את הלגיטימציה ההלכתית של מלחמה יזומה כלשהי, ובגלל חשיבות הנושא אריך קצת. הדיון נסב על דעות הרמב"ם והרמב"ן, ברם, רביצקי כמעט אינו מצטט את דבריהם, אלא מביא את מה שהאחרונים כתבו בפירושיהם ובפרט מה שנכתב בימינו מאז מלחמת יום הכיפורים. הוא גם אינו מבחין בין פוסקים שנתקבלו כבעלי סמכות הלכתית לבין זוטרים יחסית. עניינו לגלות "פן אפשרי נוסף של מלחמה אסורה", ואין זה מעניינו שהדברים "שנויים, כמובן, במחלוקת". ושמה מסתתרת כאן שאלה הלכתית, או אפילו מסקנה סמויה: כיוון שיש מחלוקת ונשאר הספק מהי ההלכה, כיצד מורים למעשה? האם אין צורך לפסוק ל"חומרא" ולאסור בבחינת "שב ואל-תעשה - עדיף"?

אמחיש את השאלה: נצייר ממשלה דתית השוקלת אם לצאת לפעולה צבאית - פעולה שהיא בגדר של "מלחמת מצווה" לכבוש חלק מארץ ישראל, או שהוא בגדר של "מלחמת הרשות" (וייתכן שיש לבטא את "הרשות" בקמץ מתחת לרי"ש, ופירושה מלחמה שהרשות, כלומר השלטון, עושה מדעת עצמה), על ידי חיל מתנדבים ובלי גיוס חובה. קיימות דעות שונות בהלכה אם לחימה כזו מותרת או אסורה בימינו, ואין כאן המקום לפרט. הממשלה פונה ליועץ-ההלכות-לממשלה לקבל חוות דעת. אם נדון לפי ההלכה היומיומית ה"פרטית", התשובה תהיה שלילית, כי במקום שיש ספק בהלכה אי אפשר לסכן נפשות חיילים.

ברם, הלכות מדינה שונות, ומסתבר שיש להכריע לזכותה של הממשלה לפעול כפי רצונה, כפי שאמר האמורא שמואל (מסכת שבועות, ל"ה, ע"ב), "מלכותא דקטלא חד משית בעלמא, לא מיענשא" (מלכות ההורגת אחד מתוך שישה, אינה נענשת). כלומר, אף אם כתוצאה ממדיניות מסוימת יהיו קרבנות, מכל מקום, רשאית המלכות/הממשלה לבצע את מדיניותה עד גבול מסוים. והוא שלא כפי הכלל-העל ההלכתי לגבי הפרט, שפיקוח נפש דוחה את הכול.

רביצקי אמנם מביא את מאמרו של שמואל, אבל לצורך אחר: הוא טוען שאפשר לפרשו כאיסור על מלכות ישראל להרוג גויים במלחמה מעבר לאחד מכל שישה. הוא מציין מקורות הלכתיים

המצדדים, לדבריו, בפירוש זה בדברי שמואל: 1) המהרש"א במסכת סנהדרין ט"ז, ע"א - אך לא מצאתי שם דבר מזה. 2) החזון איש, ביוורה דעה, קנ"ז, ב' - אבל החזון איש סיים שם ב"צריך עיון" למה יהיה אסור להרוג יותר משישית מן האויבים, ולדוגמה אם הם עובדים עבודה זרה. ואכן צריך עיון, כך נראה לי, כי מדין תורה (דברים, כ', י"ג) נלמד שבמלחמת הרשות הורגים כל זכר, והם כבר יותר משישית מכלל אוכלוסיית האויב.

בניגוד לפרשנויות אלה לדברי שמואל, יש לקבוע ששמואל דיבר במלכות ישראל הגורמת לאיבוד נפשות של חייליה או של אזרחיה דווקא, ולא של האויב. שהרי:

אם כתוצאה ממדיניות מסוימת יהיו קרבנות, מכל מקום, רשאית המלכות/הממשלה לבצע את מדיניותה עד גבול מסוים. והוא שלא כפי הכלל-העל ההלכתי לגבי הפרט, שפיקוח נפש דוחה את הכול

א) שמואל דרש את הכתוב **בשיר השירים**, ח', י"ג, "האלף לך שלמה, ומאתיים לנטרים את פריו" (המאתיים הם חלק שישיית מן הסך הכול של 1,200), והכתוב עוסק במלך ישראל ועמו.

ב) ה"תוספות" פירשו "בהוצאה למלחמת הרשות קאמר", והמילה "בהוצאה" נראית מיותרת, כי היו יכולים לקצר "במלחמת הרשות קאמר". אלא, מדובר באבדות מחיילי המלך, היוצאים למלחמת הרשות.

ג) הרשב"א והריטב"א פירשו שמדובר במלכות ההורגת חלק שישיית בדיני המלכות, לעומת שאר העם שהם מתים "בדרך כל הארץ או על ידי סנהדרין, ששכינה עליהם". ואם הכוונה היא לדון את הנוכרים, אין צורך בסנהדרין דווקא, שם שאינו נופל על בית דין של פחות מכ"ג דיינים.

בהמשך לתפיסתו, ששמואל אסר גרימת אבדות יתר לאויב במלחמת הרשות, מגיע רביצקי עד להגבלת האבדות שמותר לגרום לאויב במלחמת הגנה, ומשם, לשלילת האפשרות של הרתעה גרעינית, "ולא כל שכן השימוש בפועל בנשק גרעיני". אך לפי האמור, אין בדברי שמואל בסיס למסקנות אלה.

דברי שמואל מבוססים, כנראה, על ההנחה שבענייני הנהגה ומלכות מכירה התורה בדרוכו של עולם, כלשון הכתוב **בדברים**, י"ז, י"ד: "אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי". וכך הם דבריו המפורסמים של הנצי"ב בפירושו **העמק דבר** לבראשית, ט', ה': "מיד איש אחיו - פירש הקב"ה, אימתי האדם נענש, בשעה שראוי לנהוג באחוה, מה שאין כן בשעת מלחמה ועת לשנוא אז עת להרוג ואין עונש על זה כלל, כי כך נוסד העולם וכדאיתא [=כמו שנמצא] בשבועות, לה', 'מלכותא דקטלא חד משיחא לא מיענש'. ואפילו מלך ישראל רשאי לעשות מלחמת הרשות אע"ג שכמה מישראל ייהרגו על ידי זה". רביצקי אינו מביא את דברי הנצי"ב האלה, אף על פי שצייץ למקומם בהערת שוליים בעניין אחר.

מכל מקום, רביצקי הוא במיטבו, בניתוחיו הרעיוניים הרבים ובפרט באלה הדנים בתופעות ובקבוצות בנות זמננו: "שאלת הסובלנות: בין פלורליזם לפטרנליזם", "חדש מן התורה? על

האורתודוקסיה ועל המדרנה", "העגלה המליאה והעגלה הריקה: הציוני החילוני במחשבה האורתודוקסית" ו"דתיים וחילוניים בישראל: מלחמת תרבות?". את הספר הוא מסיים בהבאת המסקנות האופטימיות של המחקר שערך מכון גוטמן בשנת תשנ"ד (ונדמה לי שהשפעת העלייה ההמונית מרוסיה אינה מתבטאת במחקר די הצורך), שלפיהן אין קיטוב דתי בעם אלא יש רצף בין הקצוות של ה"מקפידים לשמור" מצוות לבין ה"כלל לא שומרים" מצוות. והוא מסתייג, שלמרות הריבוי של קבוצות הביניים, בכל זאת ייתכן קיטוב בעם אם הקצוות מייצגים קבוצות גדולות והמרחק בין הקצוות הוא רב מדי. ובפרט, אם דווקא הקצוות הם שמייצגים את האליטות המנהיגות. ואמנם, רביצקי מסיים בהתרשמותו שבשדה הספרותי, ההגותי, התורני, האמנותי והפובליציסטי, עיקר היצירה הישראלית באה דווקא מתוך הקצוות, ולא מן האמצע. והוא מבחין בין המישור "הקיומי והרליגיוזי" של חיי האדם, שבו יש נקודות אחיזה לגשר בין המחנות, לבין הקיטוב במישור התרבותי והרעיוני וכל שכן הפוליטי. נדמה שהתרשמות/חרדה זו היא המדרבנת אותו בפעילותו האקדמית והציבורית גם יחד, וחשוב שקולו יישמע.